

Dušan M. Savićević¹
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Interaktivna istraživanja u andragogiji

Apstrakt: U savremenom svetu traga se za alternativnim putevima u istraživanju obrazovanja i učenja odraslih. Među tim pristupima javlja se i koncepcija interaktivnih istraživanja. U istraživačkim poduhvatima najpoznatija su dva oblika, akciono i participativno istraživanje. Prvo se dovodi u vezu sa imenom Kurt Levina i obuhvatilo je populaciju odraslih. Kasnije je ono prošireno i na istraživanje fenomena obrazovanja dece i adolescenata. Suština akcionog istraživanja sastoji se od proučavanja problema putem njihovog menjanja i posmatranja efekata tog menjanja. Participativno istraživanje je mnogo rasprostranjenije u andragoškoj teoriji i praksi. Teorijsku podlogu participativno istraživanje našlo je u filozofiji brazilskog mislioca Freirea. U njemu se kombinuju tri aktivnosti – istraživanje, obrazovanje i akcija. Cilja na to da pomogne marginalnim grupama da postignu veću ravnopravnost u dostupnosti obrazovanju, kao i da u istraživanju ispitanici ne budu pasivni objekti pozitivističkog pristupa.

Ključne reči: interaktivno istraživanje, akciono istraživanje, učenje, obrazovanje, ravnopravnost u obrazovanju, ispitanici kao subjekti istraživanja.

Uvod

U toku poslednjih nekoliko decenija ulažu se naponi da se prošire područja znanja u oblasti obrazovanja i učenja odraslih. Pored tradicionalnih metodoloških pristupa traga se za alternativnim metodološkim rešenjima. Kritički se procenjuje pozitivizam kao metodološka paradigma. To vodi do novih, alternativnih konceptualizacija istraživanja. Tako je nastala i koncepcija interaktivnog istraživanja u području obrazovanja i učenja odraslih. Pojedini autori (Park, 1993) povezuju interaktivno istraživanje sa Habermasovom teorijom znanja. On je smatrao da postoje tri vrste znanja – instrumentalno, interaktivno i kritičko znanje. Interak-

¹ Dr Dušan M. Savićević je penzionisani profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, istaknuti međunarodni ekspert u oblasti obrazovanja odraslih (UNESCO, Savet Evrope), osnivač Katedre za andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, gostujući predavač na brojnim stranim univerzitetima i član međunarodnog Hoola slavnih u obrazovanju odraslih i Srpske akademije obrazovanja.

tivno znanje se ne izvlači iz analize podataka dobijenih od ispitanika, već iz njihovog međusobnog odnosa i zajedničkog delovanja u životnim situacijama. Samo u zajednici, u interakciji, mi razumemo druga ljudska bića. Proces teče putem konverzacije i zajedničke akcije.

U andragoškoj metodološkoj literaturi činjeni su pokušaji klasifikacije interaktivnih istraživanja, davanja njihovih suštinskih karakteristika po kojima se ona razlikuju od drugih vrsta istraživanja. Te razlike sastoje se u sledećem:

- Istraživač služi kao pomagač u rešavanju problema, a u nekim slučajevima i kao katalizator između istraživačkih nalaženja i onih pojedinaca koji imaju izgleda da koriste nalaženja ili da na osnovu nalaženja preduzmu akciju.
- Rezultati istraživanja usmereni su na neposrednu primenu od strane onih koji su angažovani u istraživanju, onih kojima je istraživanje namenjeno.
- Oblikovanje interaktivnog istraživanja formuliše se dok je istraživanje u toku umesto da bude potpuno predodređeno na početku samog istraživanja (Merriam, Simpson, 1984: 106).
- Interaktivno istraživanje bilo je predmet brojnih analiza i kritičkih opservacija u andragoškoj literaturi. Ono se javlja u dva osnovna oblika: akciono i participativno istraživanje.

Akciono istraživanje

Iako se akciono istraživanje primenjuje u istraživačkim poduhvatima koja obuhvataju decu i adolescente, ono se začelo, pre svega, među populacijom odraslih koja je bila uključena u istraživački proces. Akciono istraživanje prvi je primenio Kurt Levin 1942. godine među populacijom žena domaćica. On je želeo da proverí efikasnost metode predavanja i metode diskusije i njihov uticaj na zauzimanje stavova u pogledu pripremanja hrane od odgovarajućeg materijala. Istraživanje je izvedeno u toku Drugog svetskog rata, u vreme kada se osećala nestašica kvalitetnog mesa, pa je domaćice trebalo pridobiti da pripremaju jela od iznutrica, što nije bila navika u njihovim načinima pripremanja hrane. Jednim grupama domaćica držao je predavanja, a u drugim grupama, pored predavanja, koristio je diskusiju i pružio mogućnost da žene same odluče i zauzmu stavove o korišćenju hrane pripremljene od određenog materijala. Našao je da je diskusija koja omogućava zauzimanje vlastitih stavova mnogo efikasnija u promeni ponašanja u poređenju sa predavanjem. Smatra se da je najveći doprinos Levina u

ideji proučavanja problema putem njihovog menjanja i posmatranja efekta tog menjanja. U akcionom istraživanju istraživač, kako je to radio i Levin, stvara pronicljivost u samom procesu, stvara promene, a zatim posmatra efekte i novu dinamiku promena. Ali akciono istraživanje od vremena Levina menjalo je svoje pravce i značenja.

Akciono istraživanje tiče se rešavanja neposrednih praktičnih problema i dešava se u lokalnim okvirima. Znači, primarni cilj je rešavanje određenog problema, a ne generiranje znanja o obrazovanju i učenju. Akciono istraživanje ne interesuje da li su njegovi rezultati primenljivi na drugu sredinu. Ono se ne odlikuje onom vrstom kontrole koja je prisutna u drugim kategorijama istraživanja. Dakle, vrednost akcionih istraživanja ograničena je na one koji u njemu učestvuju. Akciono istraživanje je vodič za akciju.

Od sredine 20. veka akcionim istraživanjima se u više zemalja poklanja sve veća pažnja, i to znatno više u istraživanjima obrazovanja dece i adolescenata nego u oblasti obrazovanja odraslih. Ne treba prevideti da akciona istraživanja imaju određene prednosti, ali i nedostatke. Ova vrsta istraživanja javila se kao reakcija na neefikasnost fundamentalnih istraživanja u oblasti obrazovanja. Fundamentalna istraživanja bila su zainteresovana za generiranje znanja više nego za poboljšanje same prakse. Nasuprot ovakvom stavu i modelu mišljenja, akciono istraživanje obezbeđuje rešavanje praktičnih problema. Postoje i nedostaci ovakvog istraživanja: ono je empirijsko i lokalno i njegov doprinos sumi znanja je ograničen. To se odnosi na kvalitet istraživanja. Akcionom istraživanju prigovara se da često vrši nasilje nad osnovnim pravilima naučnog istraživanja. Ovoj vrsti istraživanja nedostaje rigorozna metodologija. Ono je više usmereno na mobilizaciju ljudi u rešavanju izvesnog problema i na korišćenje postojećih znanja da bi se promene sprovele. Zagovornici „čiste nauke” i pozitivisti pitaju da li se akciono istraživanje razlikuje od prakse i da li se znanja ovakve vrste mogu priznati kao istraživanje. I pored ovih prigovora, akciono istraživanje treba ohrabrivati, jer ono vodi do rešenja brojnih problema u obrazovnoj praksi. To nikako ne znači umanjivanje značaja fundamentalnih istraživanja. Ove dve vrste istraživanja nisu dihotomne, nego komplementarne.

Akciono istraživanje u literaturi nije jednoznačno određeno. Pojam se koristi u rešavanju određenih problema andragoške prakse. Međutim, susrećemo se i sa njegovim širim značenjem u smislu sredstva koje vodi do širih socijalnih promena. U takvim situacijama akciono istraživanje je vrednosno opterećeno. Zato je sa stanovišta metodologije bitno da se suština akcionog istraživanja jasno ocrta kako bi se ono moglo razlikovati od drugih vrsta istraživanja. Jasno razdvajanje ove vrste istraživanja u odnosu na ostale vrste istraživanja, nema sumnje, olakšava

sagledavanje njegove osobenosti i može da podstiče njegovu praktičnu primenu. Njega treba posmatrati kao alternativni oblik istraživanja.

Participativno istraživanje

Participativno istraživanje se mnogo češće koristi kao pristup u andragogiji. Ono ima i drugačiju filozofsku osnovu istraživanja i javilo se pre svega u nerazvijenim i manje razvijenim socijalnim sredinama. Ono je obojeno i političkim dimenzijama i njegov je cilj da doprinese osnaživanju ljudi da putem grupne participacije stiču nova znanja. Ono je usmereno na postizanje veće ravnopravnosti u oblasti obrazovanja i učenja. Filozofija participativnog istraživanja usmerena je na postizanje jednakosti, pa u tim okvirima ima i klasne dimenzije. Snaga ove vrste istraživanja je u njegovoj neposrednoj primeni. Položaj istraživača koji sprovodi istraživanje je drugačiji. On ima aktivnu ulogu i nije samo objektivni posmatrač i sakupljač podataka. Istraživač se integriše u lokalnu zajednicu i u okviru nje traži rešavanje problema. Pojedini autori (Merriam, Simpson, 1989) navode nekoliko faktora koji su prouzrokovali pojavu participativnog istraživanja. To je bila reakcija (kao i kod akcionog istraživanja) na pojavu empirijskih i deduktivnih metoda istraživanja koje susrećemo u andragogiji, pa i u istraživanjima drugih društvenih nauka. Tehnike koje se koriste u tradicionalnim istraživačkim pristupima „prikriveno“ manipulišu subjektima istraživanja, dok ovi angažovani u participativnom istraživanju kontrolišu istraživanje. I treće, većina tradicionalnih istraživanja rađena je a izveštaji o istraživanjima pisani od strane drugih istraživača. Monopol znanja pripada intelektualcima. Zastupnici participativnog istraživanja smatraju da rezultati istraživanja treba da koriste i oni koji se označavaju kao subjekti neravnopravnosti. Pojedinci u grupama participativnog istraživanja imaju priliku da istaknu neravnopravnost i obuzdaju eksploataciju. Na taj način učesnici participativnog istraživanja imaju mogućnost da bolje upoznaju prirodu socijalnih ustanova koje vrše uticaje nad njima. Participativno istraživanje usmerava se na suptilne socijalne probleme: poruke prenošene putem javnih medija, religijskih ustanova, obrazovnih ustanova, vladinih agencija. Autori koji analiziraju participativno istraživanje ističu da ova vrsta istraživanja obuhvata tri međusobno povezana procesa:

- Kolektivno istraživanje problema i pitanja, sa aktivnim učestvovanjem izabраниh u lokalnoj sredini u ukupnom istraživačkom procesu.
- Kolektivna analiza učesnika, gde se oblikuje bolje razumevanje ne samo problema koji je predmet istraživanja, nego i drugih, počev od socioekonomskih, političkih i kulturnih problema.

- Kolektivna akcija učesnika usmerena na kratkoročno i dugoročno rešavanje problema (Ibid., 109).

Za one koji se interesuju za ovaj pristup u istraživanju obrazovanja i učenja odraslih biće interesantna informacija da se u razvoju istraživanja desila jedna inverzija: pravac uticaja kreće se od nerazvijenih ka razvijenim zemljama. Analiza andragoške literature pokazuje da se termin participativno istraživanje prvi put pojavio u Tanzaniji, a kasnije u nekim zemljama Latinske Amerike, pa se odatle preneo na Severnu Ameriku i druge razvijene zemlje Evrope kao što je, na primer, Švedska. Do skoro je pravac tog uticaja bio suprotan. Ideje i iskustvo kretali su se od razvijenih ka nerazvijenim. Usled takvog pravca uticaja javljali su se brojni problemi: neplodna imitacija i prakse i teorije razvijenih, nedovoljno poznavanje sredina nerazvijenih, gde se takvo iskustvo primenjuje, različiti filozofski i socijalni okviri zemalja različitih stepena razvijenosti. Participativno istraživanje u nerazvijenim zemljama javlja se kao otpor kolonijalnoj ili neokolonijalnoj praksi istraživanja. Prema poznatom kanadskom istraživaču Holu (Hall, 1979), participativno istraživanje najopštije se formuliše kao proces koji kombinuje tri aktivnosti: istraživanje, obrazovanje i akciju.

Teorijsku osnovu participativnog istraživanja nalazimo u filozofiji obrazovanja brazilskog istraživača Freirea. On je kao naučnik i analitičar delovao u nerazvijenoj brazilskoj sredini i u zemljama u razvoju. Iako misao Freirea odražava takvu sredinu, ona sadrži i opšte elemente koji, kad je reč o učenju i obrazovanju odraslih, važe ma u kojoj se sredini ono organizovalo. Svakako, njegovu misao spremnije prihvataju nerazvijene sredine u kojima se nastoji da se putem obrazovanja promene čovek i društveni odnosi koje uspostavlja. Andragoška misao Freirea ne može se potpuno razumeti ako se ne poznaju okolnosti pod kojima se razvijalo obrazovanje i učenje odraslih tokom šezdesetih i početkom sedamdesetih godina 20. veka, i to ne samo u Brazilu, nego i u međunarodnim okvirima. Intelektualno i praktično delovanje Freirea nose pečat tih okolnosti. Pošto smo ranije opširno pisali o filozofiji obrazovanja odraslih Freirea (videti Savićević, 2000), ovde ćemo pažnju pokloniti Freireovom odnosu i stavu prema andragoškim istraživanjima.

Freire je obrazovanje i učenje odraslih, pa i istraživanje andragoških fenomena, stavljao u određeni društveni kontekst. Iz takvog teorijskog stava proizlazi i njegovo metodološko uverenje u istraživanjima u oblasti obrazovanja i učenja odraslih. Šezdesetih i sedamdesetih godina 20. veka vodile su se rasprave o epistemologiji istraživanja obrazovanja i učenja. Posebno reskoj kritici podvrgnut je pozitivizam kao epistemološka orijentacija. Epistemologija pozitivizma odbacuje kontekst i teži uspostavljanju univerzalnih zakona koji bi bili primenjivani

u svim socijalnim okolnostima. Takav pristup istraživanju protivio se osnovnim filozofskim shvatanjima Freirea. On je izražavao i odnos prema objektivnosti i subjektivnosti u istraživanju. Pozitivisti su insistirali na objektivnosti istraživanja, na „govoru“ činjenica, na neutralnom stavu istraživača u odnosu na konkretnu stvarnost. Freire je tražio razumevanje konkretne stvarnosti i odgovor na pitanje šta istraživač podrazumeva pod konkretnom stvarnošću u datom području: „Konkretna stvarnost za mnoge naučnike u društvenim naukama je spisak konkretnih činjenica koje žele da obuhvate, na primer, prisustvo ili odsustvo vode, problemi u odnosu na eroziju, ili problemi u proizvodnji i produktivnosti. Za mene je konkretna stvarnost nešto više od izolovane činjenice /.../ Po mom shvatanju, razmišljajući dijalektički, konkretna stvarnost ne sastoji se samo od konkretnih činjenica i fizičkih stvari, već, takođe, obuhvata načine na koje ljudi opažaju ove činjenice. Tako u krajnjoj analizi za mene konkretna stvarnost je veza između subjektivnosti i objektivnosti; nikada objektivnost ne izolovati od subjektivnosti“ (Freire, 1973: 5).

Svaki istraživač, smatrao je Freire, treba da počne istraživanje sa osnovnom preokupacijom da razume dijalektičke veze između objektivnosti i subjektivnosti. To razumevanje ima bitan uticaj na izbor i primenu metoda istraživanja. I u istraživanju, kao i u samom procesu obrazovanja, bitno je shvatanje subjekta i objekta. Kao što se i u procesu obrazovanja Freire protivio da se učenici posmatraju kao objekti učenja, tako je zahtevao da ispitanici ne budu tretirani kao objekti istraživanja, kako je to stara pozitivistička škola zahtevala i praktikovala. Freire se zalaže za participativni pristup istraživanju andragoških fenomena. Taj pristup pretpostavlja uključivanje ljudi u istraživanje iz područja koje se istražuje. Sedamdesetih godina 20. veka u andragoškoj teoriji i praksi počela je da se oblikuje koncepcija participativnog istraživanja i da dobija međunarodne dimenzije. Freirova shvatanja bila su snažna podrška toj koncepciji. Naglašavao je da ljudi nisu objekti njegovih analiza jer bi ih on tretirao kao pacijente, kako to čine lekari. On nije neutralni i nepristrasni naučnik pa da posmatra stvarnost i analizira je kao da je to anatomski laboratorija u kojoj se analizira telo: „To nije za mene. Moram se vratiti i umesto da uzmem ljude kao objekte istraživanja, moram nastojati, suprotno, da ljude dijaloški uključim, takođe kao subjekte, kao istraživače, zajedno sa mnom. Ako sam zainteresovan da saznam način mišljenja i nivoe percepcije ljudi, naravno ljudi treba da misle o svom mišljenju, a ne samo da budu objekti mog mišljenja. Ovaj metod istraživanja koji uključuje proučavanje i kritiku proučavanja od strane ljudi je u isto vreme i vaspitni proces /.../ Tako, istraživajući, ja se vaspitavam i bivam vaspitan, od ljudi. Vraćajući se području da bih u praksi primenio rezultate mojih istraživanja, ja ne samo vaspitavam i bivam vaspitan, ja takođe, ponovo istražujem, zato što, do one mere do koje planove ostvarujemo

u praksi koji su proizašli iz istraživanja, mi menjamo nivo svesti ljudi i sa ovim promenama ponovo istražujemo. Postoji dijalektičko kretanje između istraživanja i delovanja na osnovu rezultata istraživanja“ (Ibid., 5). Pitanje stavova naučnika prema istraživanju u suštini je epistemološko pitanje. Kao što nema neutralnog obrazovanja i neutralnog nastavnika, tako nema ni neutralnog istraživanja. Kad istraživač krene u istraživanje, pred njim je ideološki i politički izbor, bio on svestan toga ili ne. To je pitanje izbora. Metodologija istraživanja nije neutralna. Ono što Freire traži od istraživača jeste jasan cilj istraživanja, a ako je to tako, onda istraživanje traži različite koncepcije i metode, kao i različitu organizaciju. Freire posmatra i predlaže istraživačima sa univerziteta šta da rade. Njihov prvi zadatak jeste da se upoznaju sa istraživanjima koja su prethodila bez obzira na to kakve su metode primenjivane. Oni treba da prouče sve moguće sekundarne izvore, zatim da područje istraživanja geografski ograniče, i da ustanove javne i privatne ustanove i organizacije. To upoznavanje i razgovori sa rukovodiocima i organizacijama ima za cilj da se ljudi pridobiju za zajednički rad. Bez toga se ne može uspešno raditi, odnosno istraživati. Taj proces treba da dovede do integracije istraživača i ljudi sa terena kako bi potpunije razumeli problem područja i uspešnije sastavili plan akcije. U čitavom tom procesu posebno je značajno da se ima percepcija celine. Uloga istraživačkog tima je savetodavna. Freire pravi razliku između cilja istraživanja i cilja nauke: „Treba da nam bude jasan cilj ovog rada: to je sam narod a ne unapređenje nauke. Ako su, međutim, ljudi povučeni, treba da ih provociramo, jer mi nismo neutralni“ (Ibid., 12). Freire traži da se ulože naponi u pročišćavanje terminologije. Postoje semantičke razlike između istraživača i ljudi obuhvaćenih istraživanjem. On zahteva da se izmeni filozofija obrazovanja odraslih na taj način da se prihvati stav „sa ljudima, a ne za ljude“. Za njega oblikovanje programa obrazovanja odraslih predstavlja vrstu istraživanja zato što se program ne može shvatiti apstraktno. Program je rezultat stvarnosti i menja se zavisno od stvarnosti. Programi su dinamični, a ne statični. U samom procesu istraživanja stvara se i metodologija.

Svoju koncepciju participativnog istraživanja Freire je primenio formiranjem interdisciplinarnog tima za proučavanje uslova opismenjavanja odraslih. Freire participativno istraživanje ne shvata kao magični štap kojim se mogu rešiti svi problemi u oblasti obrazovanja i učenja odraslih. Za njega je to sredstvo pokretanja i „osveščivanja“ masa, što se uklapa u njegovu globalnu filozofiju obrazovanja. On je uporni zastupnik promena u obrazovanju i učenju odraslih, pa i promena istraživanja u toj oblasti. U predgovoru knjige *Glasovi promene* (Voices of change, 1993) Freire ističe da „kulturalna tišina nije genetička ili ontološki određena delovima ovih ljudi, već izraz izopačenih socijalnih, ekonomskih i političkih struktura koje se mogu transformisati. Zato je za njega istraživanje

sredstvo pokretanja mimo „kulturne tišine“. Ma kakve se sve kritike (opravdane i neopravdane) upućuju Freireu, ne treba prevideti da je on dao značajan doprinos andragoškoj misli u celini, a posebno novoj filozofiji istraživanja u oblasti obrazovanja i učenja odraslih. Budući istraživači i andragoški mislioci neće moći da zaobiđu taj doprinos.

Za širenje ideja i prakse o participativnom istraživanju veliku zaslugu ima Međunarodni savet za obrazovanje odraslih (International Council for Adult Education), sa sedištem u Torontu, i njegov generalni sekretar profesor Hol (Hall). On je organizovao međunarodne i nacionalne skupove kako bi promovisao ideje o participativnom istraživanju. Tome treba dodati da je Hol u nizu publikacija pokušao da teorijski obrazloži ciljeve i zadatke participativnog istraživanja i da širom sveta pridobije andragoške polaznike za ovu ideju. Ne zaboravimo ni doprinos drugih autora iz oblasti obrazovanja i učenja odraslih koji su doprineli promociji i prihvatanju ovog alternativnog istraživačkog poduhvata. Više autora pokušalo je da odredi karakteristike partikularnog istraživanja. Među njima postoje razlike, ali većina povezuje participativno istraživanje sa borbom ljudi da prežive. S tim stavom oni se stavljaju na stranu ugnjetenih ljudi tražeći od istraživača da se ujedine s tom vrstom populacije kako bi došlo do radikalnih društvenih promena. U toj ideji dolaze do izražaja napori da se usvoji znanje i osvoji vlast. Sledeći Freirovu filozofsku misao o obrazovanju teoretičari participativnog istraživanja traže da se ukinu razlike između istraživača i onih koji su obuhvaćeni procesom istraživanja. Ova vrsta istraživanja ne odnosi se samo na stvaranje znanja nego i na znanje i širenje svesti o preduzimanju akcije koju participativno istraživanje zahteva. Grupa istraživača koja je radila na oblikovanju projekta o participativnom istraživanju u okviru Međunarodnog saveta za obrazovanje odraslih nastojala je da uspostavi čvrstu vezu sa socijalnim organizacijama i socijalnim pokretima. Takva veza naročito je podsticana sa feminističkim pokretom. Na taj način stvorena je mreža pokreta koja je potpomagala participativno istraživanje. No, i pored svih tih napora, ideja o participativnom istraživanju nije u većoj meri privukla univerzitete kao akademske ustanove. Znanje koje je storeno participativnim istraživanjem nije lako sticalo akademski status. Zato se participativno istraživanje usmerava na druge ustanove i organizacije. Centar tog procesa pomera se ka marginalnim grupama, u lokalnoj sredini, među organizacijama žena itd. To nikako ne znači da istraživačima iz akademskih ustanova nema mesta u procesu participativnog istraživanja. Bilo bi korisno da se u akademskim ustanovama otvori šira rasprava o participativnom istraživanju. Akademski istraživači imaju znanja i metodoloških veština koje mogu doprineti unapređenju lokalne sredine.

Šire posmatrano, participativno istraživanje poklapa se sa naporima ljudi usmerenim na transformaciju društva, na težnju da se promene njihove životne

okolnosti. Može se reći da se participativno istraživanje, kako misli Park (Park, 1993), javilo kao samosvesni način osnaživanja (osposobljavanja) ljudi da preuzmu efikasnu akciju radi promene njihovih uslova života. Ta težnja nije nova, ali ono što je novo jeste nastojanje da se ova akcija posmatra kao istraživanje i da se sprovodi kao intelektualna aktivnost. U čitavom ovom procesu znanje postaje ključni element osposobljavanja ljudi za izvršavanje željenih promena. Možda su ciljevi participativnog istraživanja da se podigne nivo društvene pravde utopijski, ali su plemeniti. Participativno istraživanje usmereno je na pokretanje onih ljudi koji imaju malo vlasti i malo sredstava. Pojedinci koji se uključe u proces participativnog istraživanja mogu se promeniti, mogu postati kritičniji i svesniji u odnosu na potrebe društvenih promena. To je stalni proces kome logika participativnog istraživanja teži. U kolektivnoj akciji (za razliku od individualne) ljudi dobijaju novu snagu, što znači da je funkcija participativnog istraživanja i kolektivna i transformativna. Participativno istraživanje proizvodi znanje koje je povezano sa akcijom. Ljudi se angažuju u akciji i na taj način bolje razumeju stanje u svojoj socijalnoj sredini. Istraživači u participativnom istraživanju nisu, poput tradicionalnih istraživača, samo eksperti koji povezuju „subjekte“ istraživanja (one koji odgovaraju na pitanja istraživača ma koju tehniku primenio). To su ljudi iz lokalne sredine koji žele da reše probleme koji ih opterećuju. U ovom slučaju put od generiranog znanja do njegove primene u participativnom istraživanju je drugačiji. Isti su činioци uključeni i u generiranju znanja i u njegovoj primeni. Tako se omogućava da se uspostavi veza između saznavanja i delovanja. Ljudi koji učestvuju u participativnom istraživanju postaju odgovorni i za proizvodnju i za korišćenje znanja. Drugačija je i terminologija koja se koristi u participativnom istraživanju. Ta terminologija se povezuje sa kritičkim osvešćivanjem, transformacijom, osnaživanjem i sve se to ostvaruje putem angažovanja u socijalnoj akciji. Menja se odnos prema znanju i tu se teoretičari participativnog istraživanja oslanjaju na filozofiju znanja koju je zastupao predstavnik frankfurtske škole Habermas (Habermas, 1971). On je koncipirao tri vrste znanja: instrumentalno, interaktivno i kritičko znanje. Instrumentalno znanje pripada zastupnicima pozitivističke filozofije znanja. To je vrsta znanja koja se uobičajeno razvija u prirodnim naukama. Za proučavanje takve vrste znanja potrebna je drugačija metodologija. Društvene nauke, neke manje, a neke više, sledile su metodologiju prirodnih nauka i prihvatile dualizam između istraživača i subjekta podvrgnutih istraživanju. U ovoj istraživačkoj metodologiji ne uvažava se socijalni karakter ljudskog znanja. U interaktivnom istraživanju moguće je formirati socijalnu solidarnost. Postoji i znanje koje dolazi od refleksije (promišljanja) i akcije koja omogućava da postavljamo pitanja šta je tačno, šta je pravo, a šta nije.

Ova vrsta generiranja znanja polaže veliki značaj na njegovu moralnu dimenziju. Ona ne pristaje na tezu pozitivista da je znanje vrednosno neutralno.

U metodološkom pogledu, participativno istraživanje počinje od opažanja (uočavanja) problema. Zadatak je istraživača ili tima istraživača da pomogne da se istraživački problem formuliše. To pretpostavlja da istraživač poznaje sredinu u kojoj će se obaviti istraživanje i da bude prihvaćen od ljudi te sredine. Oni će zajednički odlučivati kako da formulišu problem. Istraživač predlaže metodološke opcije koje mogu biti primenjene u istraživanju. Dolazi do demistifikacije istraživačke metodologije koja je bila neka vrsta tajne za subjekte istraživanja. U participativnom istraživanju koriste se postupci i tehnike koje se koriste u društvenim naukama: tehnika posmatranja, arhivsko i bibliotečko istraživanje, upitnici i intervjui itd. Ali ono što razlikuje participativno istraživanje od drugih istraživačkih pristupa jeste dijalog. Putem dijaloga ljudi zajedno učestvuju u svim govornim aspektima participativnog istraživanja. Ovaj pristup omogućava učesnicima u istraživanju da potpuno i slobodno izraze svoja mišljenja. Ovde je značajno istaći važnost prikupljanja podataka u participativnom istraživanju. Svi podaci imaju za cilj otkrivanje dimenzija problema. U tu svrhu koriste se i kvalitativni i kvantitativni podaci. Podaci koji se prikupe ciljaju da se uspešno koriste u rešavanju opaženog problema. Činjenice mogu biti korišćene i za organizovanu akciju u lokalnoj sredini i u ostvarivanju namera socijalnih promena. Nastoji se da se istraživački podaci prikupe i sistematizuju. U raspravama o participativnom istraživanju postavljaju se pitanja o objektivnosti i validnosti. Kritičari participativnog istraživanja dokazivali su da istraživanje koje nije objektivno nije ni validno. To su samo predrasude pozitivističke škole mišljenja. Nužno je da se preispita koncepcija objektivnosti.

Analizirali smo misao o participativnom istraživanju sa stanovišta zemalja u razvoju i sa stanovišta razvoja Severne Amerike. Biće interesantno analizirati kako se ova filozofija istraživanja prelama u radovima i svesti autora Švedske kao razvijene ekonomske, kulturne i obrazovne sredine. Švedski autor Erasmi (Erasme, 1980) analizirao je ne samo koncepciju participativnog istraživanja, nego i delove za njegovu primenu, tokove procesa istraživanja i merenje koje treba preduzeti za njegovu realizaciju i primenu tehnika istraživanja. Spomenuti švedski autor ne odstupa od glavne ideje participativnog istraživanja da se izvrše promene u lokalnoj zajednici. Model participativnog istraživanja usmeren je na razvoj i u tom pravcu učesnik je centar istraživačkog poduhvata. To se ogleda u učešću učesnika procesa istraživanja u odlučivanju. U ovom pogledu slede se ciljevi participativnog istraživanja koje je formulisao Međunarodni savet za obrazovanje odraslih. Tok, razvoj i evaluacija projekta dešavaju se u saradnji sa učesnicima u lokalnoj sredini. Učesnici formiraju glavni izvor informacija. Konstatuje se da

se model participativnog istraživanja koristi u proučavanju obrazovanja i učenja odraslih. Model se shvata kao:

- metod socijalnog istraživanja, uključujući puno učešće lokalne zajednice,
- kao obrazovni proces,
- kao sredstvo razvoja (Ibid., 38).

Mnogi shvataju participativno istraživanje kao laki metodološki postupak. Međutim, to je daleko od istine. Participativno istraživanje zahteva da se ispunе određeni delovi ako se želi da ono bude efikasno. Ovo istraživanje traži veći broj istraživača i njihovo metodološko osposobljavanje. Istraživač je jedan u grupi angažovanih u istraživanju. On raspolaze znanjem i njemu se drugi učesnici mogu obratiti za savet. Ono što je značajno jeste suština participativnog istraživanja – rad sa grupom ljudi na njihovom razvoju i unapređenju. U ovom modelu istraživanja pažnja se poklanja ne samo procesu i njegovom toku, već i njegovoj evaluaciji. Evaluacija omogućava raspravu o činjenicama i vršenju izmena ukoliko to istraživačka situacija zahteva. To znači da plan participativnog istraživanja mora biti fleksibilan. Dobro oblikovan plan participativnog istraživanja i njegovo ostvarivanje sadrži nekoliko koraka koje treba preduzeti: popis izvora potrebnih za istraživanje, prikupljanje informacija, uspostavljanje mreže kontakata u lokalnoj zajednici, organizovanje rada, izvršavanje rada, analiza i akcija za izmenu stanja. Vidljivo je da švedski model participativnog istraživanja ide jedan korak dalje u njegovoj metodološkoj razradi i da na taj način doprinosi utemeljivanju njegove metodologije. To je primer kako se od opšte konceptualne osnove ide ka širem metodološkom utemeljavanju participativnog istraživanja. Švedski model participativnog istraživanja polazi od mišljenja da blagostanje i obrazovanje idu ruku pod ruku. Švedska je ne samo po ekonomskim pokazateljima, već i po pokazateljima obrazovanja, društvo blagostanja. Ova dva koncepta jasno koreliraju u razvijenim industrijskim zemljama. Potrebne su nove strukture i novi pristupi istraživanju. Šveđani i do određene mere i Norvežani te nove strukture našli su u participativnom istraživanju i na taj način proširili istraživačku osnovu učenja i obrazovanja odraslih. Ocrtavajući socijalne dimenzije participativnog istraživanja cilja se na radikalne promene ne samo u istraživanju, već i u pristupu znanju onog dela stanovništva koje je iz različitih razloga u tom pogledu bilo uskraćeno. To zahteva promene, pa čak i suprostavljanje postojećem establišmentu određene zemlje. S tog stanovišta gledano, ponekad se participativno istraživanje naziva i revolucionarni pristup, u smislu da traži promenu vlasti i promenu koncepcije znanja i nauke.

Može se postaviti pitanje zašto u našem kulturnom krugu (u onoj ranijoj Jugoslaviji) nije bilo rasprava o participativnom istraživanju. Postoje, uvereni smo, dva razloga. Prvi se odnosi na činjenicu da andragozi-teoretičari prosto nisu obraćali pažnju na metodološke probleme obrazovanja i učenja odraslih. Oni su se jednostavno „oslanjali” na metodologiju sociologije, psihologije ili pedagogije. Drugi razlog jeste nemanje dovoljno informacija i saznanja o prirodi i suštini participativnog istraživanja. Prva koja je (koliko nam je poznato) koristila termin participativno istraživanje bila je Ana Krajnc sa Univerziteta u Ljubljani (Krajnc, 1980). Ali ona ne polazi od suštine participativnog istraživanja, već suprotstavlja participativno istraživanje i „socijalizaciju nauke”. Prema njenom shvatanju, nije važno koji se termin upotrebljava jer su ciljevi isti. I jedna i druga koncepcija imaju iste sociopolitičke osnove. Takvo mišljenje teško je prihvatiti jer je participativno istraživanje usmereno na marginalne društvene grupe, na osiromašene i obespravljene, dok je koncepcija „podruštvljavanja nauke” usmerena na proces približavanja nauke putem samoupravljanja kao društvenog odnosa. Istina, ona naglašava klasni karakter nauke koja ostaje vlasništvo malog broja ljudi. Ona opisuje koncepciju participativnog istraživanja i ukazuje da metodologija tog istraživanja nije razvijena. Nauka još uvek ima „elitistički” karakter. Metodološka osnova učenja i obrazovanja odraslih ne sme biti odvojena od stvaralačke andragoške prakse. Naučni rezultati moraju se stalno konfrontirati sa praktičnim dostignućima. Za razliku od koncepcije participativnog istraživanja, koja naglašava potrebu menjanja ekonomske i političke stvarnosti, Krajnc zastupa tezu da nauka treba da bude „sluga” specifične političke prakse i datog vodećeg mišljenja. Ovde prosto dolazi do razmimoilaženja dveju filozofija naučnog istraživanja: „jedna ideja je neutralna a druga ideja je vrednosno orijentisana” (Krajnc, 1980: 18).

U poslednje vreme grupa autora okupljena oko Katedre za andragogiju, Instituta za pedagogiju i andragogiju i Društva za obrazovanje odraslih (Snežana Medić, Mirjana Milanović, Katarina Popović, Miomir Despotović, uz saradnju Zdenke Milivojević) pokušala je da u oblasti osnovnog obrazovanja odraslih promeni određene vidove participativnog istraživanja. Istraživanje je zasnovano na proučavanju prakse a odatle se ide ka uopštavanju teorije. Plan ove vrste istraživanja sproveden je u periodu 2005–2008. godine. Prema istraživačima, osnovni problem obrazovanja odraslih u Srbiji jeste njegova višestruka marginalizacija, koja se ispoljava u nizu faktora: negativnom društvenom odnosu prema obrazovanju odraslih, nedostatku finansijske podrške, nedostajanju regulative i standarda, nedostatku resursa u državnoj administraciji, neregulisanosti pitanja nastavnika, odsustvu statističkog praćenja (Ibid., 14). Funkcionalno osnovno obrazovanje odraslih razmatra se sa stanovišta sledećih principa: dostupnosti, partnerstva, relevantnosti, zasnovanosti na iskustvu i aktivnom položaju u procesu učenja, tran-

sformacije učenja i naučenog, standardizacije, modularizacije organizacije programa, integralnosti programa. Navedeni principi nalaze se u srži participativnog istraživanja, samo što su u ovoj studiji još više potencirani i naglašeni. Koraci koji su preduzeti u ovoj studiji podudarni su sa nekim koracima koji se preduzimaju u participativnom istraživanju. Istraživanje nije samo pratilo proces obrazovanja, već je vodilo i do njegove evaluacije. Kao i u participativnom istraživanju, korisnici istraživačkih rezultata su različiti: odrasli učenici, lokalne obrazovne ustanove i nastavni kadar u njima, službe za zapošljavanje i nadležne državne ustanove. Ono što je sa stanovišta andragoške metodologije posebno značajno jeste činjenica da ovo istraživanje predstavlja vredan metodološki doprinos u prevazilaženju tradicionalnog istraživačkog pristupa. Ono je dobra osnova za dalja metodološka promišljanja i uopštavanja. Istraživanje je otvorilo nove prostore za dalja naučna proučavanja.

Dosadašnje analize potvrđuju da se u različitim delovima sveta (razvijenim i nerazvijenim) traga za novim postupcima znanja u oblasti obrazovanja i učenja odraslih. Traže se alternativna metodološka rešenja. U andragoškoj literaturi jasno se izdvajaju principi interaktivnih istraživanja sa dva svoja osnovna oblika. Akciono istraživanje i participativno istraživanje. Koreni akcionog istraživanja nalaze se u istraživačkim poduhvatima Kurta Levina još u periodu Drugog svetskog rata. Iako začeto u istraživanjima populacije odraslih, ono se mnogo više primenjuje u istraživanjima problema dece i adolescenata. To nikako ne umanjuje njegovu andragošku tradiciju. Od vremena Kurta Levina akciono istraživanje poprimilo je nove oblike i pravce razvoja. Suština akcionog istraživanja sastoji se u proučavanju problema putem njihovog menjanja i posmatranja efekta tog menjanja. Nema sumnje da akciono istraživanje ima svoje pozitivne i negativne strane i da one zaslužuju kritičko metodološko promišljanje.

Mnogo je rasprostranjenije participativno istraživanje i u andragoškoj teoriji i andragoškoj praksi. Začeto u nerazvijenim socijalnim sredinama, ono se prenelo i u delove Severne Amerike i nekim zemljama Evrope, kao što su, na primer, Švedska i delimično Norveška. Teorijsku podlogu participativno istraživanje našlo je u filozofiji obrazovanja brazilskog mislioca Paula Freirea. Participativno istraživanje kombinuje tri aktivnosti: istraživanje, obrazovanje i akciju. Ono cilja da pomogne marginalnim i obespravljenim grupama da postignu veću ravnopravnost u dostupnosti obrazovanju, kao i da u istraživanju ne budu pasivni objekti pozitivističkog pristupa, već i aktivni subjekti istraživačkog procesa. Zahvaljujući Međunarodnom savetu za obrazovanje odraslih stvorena je čitava mreža stvaralaca koji podržavaju i promovišu participativno istraživanje. Za očekivati je da se u istraživačkoj praksi u našoj zemlji prošire istraživački planovi participativnog istraživanja. Preduzeti su prvi koraci tokom istraživačkog pristupa

u osnovnom obrazovanju odraslih. Takvi poduhvati znatno bi obogatili metodologiju andragoških istraživanja.

Literatura:

- PARK, P. (1993). What is Participatory Research? A Theoretical and Methodological Perspective. In Park, P., Brydon-Miller, M., Hall, B and Jackson, T. (eds.). (1993). *Voices of Change: participatory research in the United States and Canada*. Toronto: OISE Press.
- MERRIAM, SH. B, ELIAS, J. L. (1984). *Philosophical Foundation of Adult Education*. Krieger: Malabar.
- MERRIAM, SH, B. SIMPSON, E. L. (1989). *A Guide to Research for Educators and Trainers of Adults*. Krieger: Malabar.
- HALL, B. (1993). Introduction. In Park, P., Brydon-Miller, M., Hall, B and Jackson, T. (eds.). (1993). *Voices of Change: participatory research in the United States and Canada*. Toronto: OISE Press.
- FREIRE, P. (1972). *Research methods: excerpts from a seminar conducted at the Institute of Adult Education, University of Dar es Salaam*. Dar es Salaam, Institute of Adult Education, University of Dar es Salaam. Freire, P. (1993). Foreword. In Park, P., Brydon-Miller, M., Hall, B and Jackson, T. (eds.). (1993). *Voices of Change: participatory research in the United States and Canada*. Toronto: OISE Press.
- SAVIĆEVIĆ, D. M. (2000). *Koreni i razvoj andragoških ideja*. Beograd: IPA Andragoško društvo Srbije.
- HABERMAS, J. (1971). *Knowledge and Human Interests*. Boston: Reacon Prees.
- ERASMIE, T. (1980). *Adult Education I – An Introduction for Research and Development Work*. Liköping University.
- KRAJNC, A. (1980). *The Aspects of Participatory Research in the Yugoslav context*. Ljubljana: University of Ljubljana.
- MEDIĆ, S. I DR. (2009). *Funkcionalno osnovno obrazovanje odraslih*. Beograd: IPA – Filozofski fakultet.

Dušan Savićević²

Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Interactive researches in andragogy

Abstract: In the modern world the alternative ways in the research of adult education and learning are being searched for. The concept of interactive researches is among those approaches. In the research efforts two best known forms are action and participatory researches. The first one is associated with the name of Kurt Lewin and it included adult population. Later on it was broadened to the research of the phenomenon of education of children and adolescents. The essence of action research is the study of the problem through their changing and observing the effects of these changes. Participatory research is far more spread in andragogical theory and practice. Participatory research found its theoretical background in the philosophy of the Brazilian thinker Freirra. Three activities – research, education and action - are combined in it. It aims at supporting marginal groups to achieve greater equality in accesibility to education, as well as at not making the interviewees in the research passive objects of the positivistic approach.

Key words: interactive research, action research, learning, education, equality in education, interviewees as subjects of research.

² Dušan Savićević, PhD, retired professor at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade, distinguished international expert in the field of adult education (UNESCO, Council of Europe), founder of the Department for Andragogy of the Faculty of Philosophy, University of Belgrade, visiting lecturer at numerous foreign universities, member of the International Adult and Continuing Education Hall of Fame and the Serbian Academy of Education.